

ANÀLISIS

Universitat Oberta de Catalunya

Olívia Gassol

La pell de brau, de Salvador Espriu. Una síntesi

El 24 de novembre de 2009 el President Jordi Pujol va escriure un article al butlletí del CEJP que va aixecar polseguera, «El fracàs de l'Espriu». Tot esperant la sentència de l'Estatut, Pujol diagnosticava el final d'una esperança: la construcció d'una veritable organització política de la plurinacionalitat espanyola. Aquest era el fracàs de la utopia de *La pell de brau*. La professora Olívia Gassol, autora d'un llibre memorable sobre el poemari d'Espriu, descriu en aquest article la xarxa de sentits d'una obra clàssica i emmarca la seva composició en els debats polítics intel·lectuals de finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta.

Salvador Espriu va escriure *La pell de brau* entre el juny de 1957 i el juliol de 1958. Es publicaria l'abril de 1960 a Els Llibres de la Lletra d'Or. D'això ja fa mig segle. De llavors ençà, l'obra, una de les més conegudes, reeditades, traduïdes, musicades i citades de l'autor, ha estat objecte de tot tipus d'estudis i de lectures i d'un nombre, també, gens negligible d'intents per part de la classe intel·lectual i política del país –la de llavors i la d'ara–, de dur-la al propi terreny i de fer-ne una eina de suport i de legitimació ideològica. El fenomen, ben legítim, és excepcional (no per ell mateix sinó per la intensitat, per la durada i pels matisos que ha tingut) i potser només comparable amb la recepció que es féu de Joan Maragall al llarg del període franquista.

L'obra ha estat objecte de tot tipus d'intents per part de la classe intel·lectual i política de fer-ne una eina de legitimació ideològica.

L'herència de Maragall i el discurs iberista

«Es una especie de prolongación del mensaje de Maragall en su poema *Ibèria*».

Així és com definia Espriu *La pell de brau* en l'entrevista que havia concedit A. Figueruelo del *Noticiero Universal* el 9 juny de 1961.¹ Al poema a què es refereix és l'«Himne ibèric», on Maragall usà per primera vegada aquell topònim per fer referència a la unió ibèrica com la federació dels estats peninsulars en una única unitat política superior. Segons això, doncs, el que Maragall anomenava el 1906 Ibèria, Espriu en diria, sis dècades més tard, Sepharad.

Aquesta relació genèrica amb el pensament polític de Maragall es deixa sentir en el poemari amb un diàleg molt subtil amb certs fragments d'«El tres cants de la guerra»; sobretot amb «L'Oda a Espanya», que és on Maragall cercava, com ho farà Espriu a *La pell de brau*, una sortida a la crisi interna d'Espanya, que duria el país a la guerra colonial de 1898, per mitjà de la denúncia dels principals defectes espanyols. Aquest joc textual es localitza en quatre coincidències significatives: a/ en el concepte *sang vessada* com a sinècdoque de guerra («Per què vessar la sang inútil?», *Oda a Espanya*, v. 3 «la

Sepharad, entesa com a península ibèrica, permetia parlar d'Espanya diluint uns límits polítics conflictius.

sang que tots hem vessat», *LPB*: II, v. 5); b/ en l'aspror associada a la terra, metàfora de l'esterilitat del país («parlo en la llengua — que m'ha donat / la terra aspra», *Oda a España*, v. 3-4 «[...] per aspres / camins de Sepharad», *LPB*: IV, v. 2-3); c/ en l'ús dels mots que pronuncià Moisès quan proclamà el decàleg al seu poble («Escolta, Israel», Dt. 5:1), com a imatge de la funció messiànica de l'escriptor compromès («Escolta, Espanya», *Oda a Espanya*, v. 1 «Escolta, Sepharad», *LPB*: XXXVIII, v. 15); i, finalment, d/ en la coneguda comparació de la guerra civil amb una lluita fratricida («Quants adéus des d'aquell adéu primer, / quan Caí, havent fet la mort», *Els adéus*, v. 7-8) «[...] la guerra sense victòria entre germans», *LPB*, VI: v. 7. Tot i les coincidències, però, si per a Maragall la regeneració d'Espanya havia de néixer del revulsiu de la derrota, com dirà en el «Cant del retorn», per a Espriu caldrà trobar-la en el treball² i el perdó, com veurem més endavant.

No obstant aquestes similituds textuais, el *missatge* que es proposava *perllongar* era no tant el que contenien els fragments citats, sinó el sentit general d'aquests i altres escrits cívics de Maragall que coincideixen amb la base teòrica del discurs iberista, segons la qual Espanya havia de treballar políticament per a la integració política dels territoris peninsulars dins d'una unitat nacional que no impliqués la dissolució de la diversitat humana i cultural dels pobles que la integraven. A Espriu, aquest aspecte li era especialment útil pel mateix motiu de fons: per superar divergències ideològiques. Sepharad, entesa com a península ibèrica, li permetia parlar d'Espanya diluint uns límits polítics conflictius en un marc geogràfic inqüestionable i, per tant, molt més còmode, que era, a més, avalat per una tradició literària, política i cultural que es remuntava al segle XVII i arribava, després d'un principi de segle esclatant, als anys de la postguerra de mans d'escriptors com Gaziol, autor d'una *Trilogia ibèrica*.

A més a més, estrènyer el lligam amb Maragall li era indiscutiblement útil per reafirmar la pròpia autoritat i per garantir que seria escoltat pels lectors de fora dels territoris de parla catalana, que és, de fet, per qui escriu el llibre. No s'ha de perdre de vista que la publicació de *La pell de brau* coincidiria amb els actes del centenari del naixement del poeta, que era no només un dels pocs escriptors catalans coneguts arreu d'Espanya i que havia tingut una recepció (l'estudi de la qual encara s'ha de fer) sorprenent a la premsa oficial i pública durant tota la postguerra (fins i tot la que es feia fora del Principat), sinó que se l'havia convertit al llarg de la dècada dels cinquanta en tot un símbol de l'entesa entre els intel·lectuals espanyols i catalans en el marc de la política integracionista assajada pel grup d'homes que gravitava entorn del ministre d'Educació Nacional Joaquín Ruiz Jiménez. En aquest nou context, quan Espriu comença a escriure el seu poemari, Maragall ja havia esdevingut, convenientment interpretat o simplement manipulat, una imatge de l'escriptor català capaç d'entendre els problemes d'Espanya i de respondre-hi amb solucions mítiques (així entenien l'iberisme de Maragall i això és la Sepharad espriuana), basades en el principi de respecte i concòrdia entre les diverses comunitats que integren la unitat nacional. La

Quan comença a escriure el poemari, Maragall ja havia esdevingut, convenientment interpretat o simplement manipulat, una imatge de l'escriptor català capaç d'entendre els problemes d'Espanya.

clau de la gran dispersió d'interpretacions (moltes vegades contràries o contradictòries entre si) que han patit les obres de sengles poetes rau aquí: en la manera com l'iberisme de l'un i de l'altre pren forma de metàfora poètica prou indefinida, especialment la del segon, perquè el lector pugui fer-la coincidir, sense gaires miraments, amb el propi horitzó ideològic.

Una resposta a Ortega y Gasset

«Vaig escriure *La pell de brau* dintre les dates que figuren al peu del llibre. Amb ell em proposava de demostrar, enfront d'unes paraules d'Ortega, que també els homes de la perifèria peninsular érem capaços d'entendre el complexíssim conjunt dels essencials problemes ibèrics, de procurar de resoldre la tan difícil, entrebancada i entrebanco-sa convivència ibèrica.»

Es tracta, en aquest cas, d'un paràgraf del pròleg amb què Espriu va encapçalar l'edició de l'obra que Edicions 62 va fer el 1976 dins de la col·lecció «Els Llibres de l'Escorpí. Poesia». Les paraules d'Ortega a què fa referència corresponen a una de les seves obres més populars, *La España invertebrada* (1921), on es llegeix la següent afirmació:

«Tengo la impresión de que el “unitarismo”, que hasta ahora se ha opuesto a catalanistas y bizcaitarras, es un producto de cabezas catalanas y vizcaínas nativamente incapaces –hablo en general y respeto todas las individualidades– para comprender la historia de España. Porque, no se le dé vueltas: España es una cosa hecha por Castilla, y hay razones para ir sospechando que, en general, sólo cabezas castellanas tienen órganos adecuados para percibir el gran problema de la España integral.»³

Efectivament, Ortega –en el seu intent de liquidar els usos polítics de l'Espanya de la Restauració, en crisi definitiva a principis de segle– considera que el principal conflicte de la societat dels anys vint és el particularisme, la hipersensibilitat pels propis problemes tan característica, al seu entendre, dels moviments regionalistes, que començaren a prendre força a tombant de segle. A partir de la caracterització del líder de l'Estat com a figura dominant, que ell situa a les antípodes de l'home intel·lectual –com llegim a *Mirabeau o el polític* (1927)–, estructura la base del seu projecte

polític nacionalitzador, que passa per la incorporació dels particularismes tan socials com regionalistes i privats dintre d'una unitat dinàmica que tendeix a la unificació. Ortega concep Espanya, per tant, com una unitat nacional, formada per tots aquells pobles que Castella integrà, i que només ella pot entendre i organitzar. Espriu, doncs, combat la visió centralista i exclusivista que Ortega presenta a *La España invertebrada* (1921), però també, i per extensió, al model menendezpidelià d'història, una crítica que és repetida en un sentit anàleg per Jaume Vicens Vives a la segona edició de *Notícia de Catalunya*, que es publicaria el mateix any que *La pell de brau*.⁴

Espru combat la visió centralista i exclusivista que Ortega presenta a *La España invertebrada*.

Les injustícies de l'Espanya franquista

El 15 de juny de 1957, pocs dies abans que Espriu comencés a escriure els primers poemes de *La pell de brau*, Franco visitava Barcelona. La premsa ho recollia amb l'habitual retòrica aduladora, que insistia en el bany de multituds enfervorides: *El público saluda la llegada a Franco con clamorosas ovaciones*, titulava *La Vanguardia Española* (16-VI-1957). Hi tornaria pocs mesos després, el 8 d'octubre. És possible que el poeta, sorprès per la capacitat de les dictadures de mobilitzar les masses, escrivís els divuit primers poemes de *La pell de brau*, que són una veritable radiografia dels desastres de la guerra i de la postguerra civil espanyola.

El poema comença fent referència a la guerra civil, on Espanya és representada com un gran espectacle de tauromàquia on el toro envesteix la bandera sangonosa, és a dir, a si mateix: «El brau, en l'arena de Sepharad, / envestia l'estesa pell / i en fa, enlairant-la, bandera» (I: 1-3). Es passeja després per la misèria i la fam de la postguerra («Àrid dolor demana / aigua benigna, blat», IV: 4-5) i assenyalava, amb gest imperatiu, el cabdill que dirigí des de llavors el futur del poble, Franco, a qui es refereix com a ídol: «Ídol que vares alçar, imatge del teu mal» (VI: 1). En el cas espanyol, el paper de l'església a l'hora de legitimar Franco, el representant absolut i individual de l'autoritat i del poder militar que havia transformat la guerra nacionalista en una croada, fou vital per configurar la imatge d'*Homo missu ad Deo*, d'ungit per Déu, una idea que l'aparell de propaganda i d'instrucció del règim va aprofitar per atribuir-li un caràcter providencialista

i messiànic. Com ha estudiat Paul Preston, també Franco, mogut per una ambició sense límits, va crear diversos mites sobre ell mateix, que el seguici d'aduladors que sempre l'envoltava va difondre amb avidesa.⁵ Espriu, doncs, hi denuncia la imatge pseudodivina del dictador, però també la feblesa del poble espanyol que s'ha deixat seduir per una febre idolàtrica que l'ha dut, com al poble mític d'Israel amb el qual estableix una relació al·legòrica al llarg de tota l'obra, a una llarga peregrinació pel desert, que són els anys de la dictadura.

El poble espanyol esdevé, a mans d'Espriu, la viva imatge del poble jueu de l'exili bíblic, que, com ell, pateix el càstig que correspon als propis pecats: «Car prou sabem que molts / som encara escampats / en el vent i en la peregrinació / de la Golah» (VII: 23-26). Així, doncs, en una situació de capgirament absolut dels principis fonamentals, el poble, que hauria de ser el sobirà del seu futur i del propi govern, malviu empobrit i pres de la vilesa, la submissió i la neciesa («És ara vil el poble de senyors, / s'ajup en el seu odi com un gos, / lladra de lluny, de prop admet bastó», XXV: 7-10), mentre una minoria s'enriqueix a costa de la fam dels altres: és l'estraperlo, que va funcionar des de l'inici de la guerra civil fins al 1956, i

Va teixir un corpus metafòric, de vegades molt críptic, per denunciar-hi els principals problemes de l'Espanya franquista.

que va fer augmentar els preus reals entre 1935 i 1940 un 145,19% segons l'estimació del Consejo Superior de Cámaras de Comercio⁶ (Rebentes de tip, / mentre esdeveníem / cada cop més prim, XL: 16-18).

En definitiva, Espriu teixeix un corpus metafòric, de vegades molt críptic, per denunciar-hi els principals problemes de l'Espanya franquista, des de la fam i la misèria, a la covardia de les ciutats passant, és clar, per les mesures repressives del govern dictatorial, que havien fet de l'odi un valor institucional i el principi actiu de control i de venjança contra la societat civil.

Si corres sempre endins
de la nit del teu odi,
cavall foll Sepharad,
el fuet i l'espasa
t'han de governar

(V: 1-5)

El compromís civil de l'intel·lectual

Com ja ho havia fet el 1947 en l'apoteòtica exaltació d'Assuerus a *Primera història d'Esther*,⁷ Espriu hi renova, també, la denúncia de la faramalla verbal que omplia els diaris dels anys cinquanta i de l'estil altisonant propi de les formes feixistes, així com el descrèdit absolut de la premsa com a òrgan fiable d'informació, que esdevingué, per contra, un dels mitjans de difusió de la propaganda del règim a través de la qual es buscava d'implantar en l'imaginari col·lectiu un retrat mític i místic de Franco i de reflectir una imatge edulcorada d'Espanya, tot i ser, durant els anys quaranta i bona part dels cinquanta, un país dominat per la fam, les malalties i la por.

Denuncia la faramalla verbal que omplia els diaris, així com el descrèdit absolut de la premsa com a òrgan fiable d'informació.

Tu, tan senzill i sofert,
et consoles
empassant-te una a una
les grasses paraules,
les més sonores, tibants,
laudatòries paraules
que et serveixen quasi de franc
els papers.

(XII: 17-24)

Així, doncs, amb la premsa intervinguda per l'Estat i amb uns òrgans de censura que controlaven tots els mitjans de comunicació i d'expressió artística, Espriu sap que l'escriptor disposa d'una eina poderosíssima per sobrepassar els límits d'aquella legalitat asfixiant: la metàfora i el símbol, la literatura, en definitiva, amb què podia elaborar un missatge criptogràfic amb què pogués cridar als quatre vents el que d'altra manera fóra prohibit i castigat. La poètica espriuana gaudia ja d'antuvi d'unes característiques que la feien adequada per a aquest tipus de maniobres, ja que des de la narrativa dels anys trenta –sobretot a partir d'*Aspectes* (1934) i d'*Ariadna al laberint grotesc* (1935)– assajava de combinar un sistema semiòtic extraordinàriament complex amb un univers referencial que mesclava amb una habilitat desconcertant l'herència cultural de la humanitat

**Arremet també
contra una part de la
intel·lectualitat catalana:
aquella que ocupava
una visibilitat pública
durant els anys de la
postguerra.**

amb el realisme allegòric més rabiosament contemporani. *Primera història d'Esther* (1948) és, potser, l'exemple més extraordinari de fins on podia arribar aquesta tècnica; *La pell de brau* tampoc no en queda al marge, com evidencien els versos més crítics amb el règim i amb el mateix general Franco, o la microsèrie XVIII-XX que és, sens dubte, una de les més corrosives del llibre. Espriu arremet, en aquest cas, contra el funcionament dels premis literaris i contra una part de la intel·lectualitat catalana: aquella que ocupava els llocs de prestigi i una visibilitat remarcable dins de la cultura oficial, o pública, durant els anys de la postguerra. Per fer-ho, parodia una anècdota real, protagonitzada per Josep Pla en el decurs del sopar celebrat al Glacier el 1956 en què li fou atorgat el premi Lletra d'Or, d'on sembla que el cèlebre escriptor empordanès sortí fent tintines pels excessos de vi, després d'una discussió absurda amb el mateix Espriu sobre la perdurabilitat de l'ànima:⁸

Sota la branca del penjat,
lletraferits, a Sepharad,
paràvem taula de sopar,
car ens escau de celebrar
com ens trobem -dringa l'or fals-
els uns als altres genials.

(XVIII: 6-11)

Deixant ara de banda els detalls d'aquesta subtil i complexa paròdia, on la imatge de Josep Pla queda ben malparada,⁹ Espriu hi critica sinecdòticament aquell sector intel·lectual del país que, representat per Josep Pla (i amb ell, els homes *Destino*), treballà des del mateix 1939 per substituir el sistema cultural català dels anys trenta per un altre diguem-ne *possibilista*, si es vol, però en tot cas fet en convivència amb els principis fonamentals del règim. Per acció contrària a aquest to admonitori, que és inherent a tot discurs satíric, a mesura que avança el poemari Espriu es construeix, com ja havia fet en tota l'obra de postguerra, una imatge pública d'escriptor sacrificat per la pròpia cultura i compromès amb la llengua, que tan

bé havia sabut popularitzar en el que és avui encara el seu poema més conegut, «Inici de càntic en el temple», escrit pocs anys abans i publicat a la darrera part d'*El caminant i el mur* (1954).

El missatge de la reconciliació nacional

Escolta, Sepharad: els homes no poden ser
si no són lliures.

(XXXVIII: 15-16)

Fes que siguin segurs els ponts del diàleg
i mira de comprendre i estimar
les raons i les parles diverses dels teus fills.
(LXVI, v. 6-8)

Instal·lat en aquella atalaia ètica, de compromís civil, Espriu escriurà alguns dels versos que esdevindran veritables apotegmes, que organitzen, aplegats, un esquema didàctic dels valors essencials de la democràcia: la llibertat, el diàleg i el respecte de la diversitat. Els termes en què els exposa semblen en harmonia amb l'esperit (no necessàriament amb l'opció ideològica) de la política de reconciliació nacional nascuda en el ple del Comitè Central del PCE l'agost de 1956 i ratificada l'octubre del mateix any a França en el 1r congrés del PSUC. Ambdós congressos coincidiren en la necessitat de reagrupar les forces interessades a fer caure la dictadura, de superar la vella divisió de la societat entre vencedors i vençuts de la guerra civil i d'enderrocar el franquisme per mitjans pacífics:

Instal·lat en una ètica del compromís civil, escriurà veritables apotegmes que organitzen un esquema dels valors essencials de la democràcia.

L'experiència passada, la presència d'una nova generació, plantejen a uns i altres la necessitat d'extirpar de la vida política de Catalunya i de tot Espanya les incoherències, els sectarismes i els extremismes. No es tracta de negar les diferències d'opinions i d'interessos que existiran mentre existeixin les classes. Es tracta que les discrepàncies polí-

tiques poden discórrer entre els catalans sense necessitat d'encendre la guerra civil, dintre dels marcs de la lluita democràtica. // [...] En la present situació d'Espanya es donen condicions favorables per a una reconciliació duradora dels catalans i de tots els espanyols. La reconciliació nacional és possible i necessària. Ha de començar una nova època de convivència civil que recolzi en el restabliment de normes democràtiques i del respecte d'uns i altres a la legalitat sorgida de la voluntat popular, expressada en una consulta electoral lliure i democràtica. [...] El sentiment general del poble català s'oposa als intents franquistes de ressuscitar un clima de guerra civil i s'oposa també a l'esperit de venjança i de «segona volta». El poble català exigeix que es facin tots els esforços que calguin des d'un i altre costats per facilitar el retrobament dels catalans i la reconciliació dels espanyols, per tal de fer possibles els canvis pacífics que Espanya necessita per al seu progrés econòmic, polític i social. [...] Les amenaces de Franco de recórrer novament a la guerra civil per tal de mantenir-se en el poder no són un signe de força, sinó una manifestació de feblesa. El franquisme es troba ja en un estat tal de descomposició que no podria resistir una acció coordinada de totes les forces que arreu d'Espanya actuen d'una o altra manera en oposició al règim.¹⁰

La pell de brau podria entendre's com un intent de fer arribar a la ciutadania el missatge de reconciliació traçat el 1956 pel PC i el PSUC.

La pell de brau podria entendre's, en aquest sentit, com un intent de fer arribar a la ciutadania aquest mateix missatge de reconciliació a partir d'un codi poètic mercès al qual pogués sortir dels reductes clandestins i adquirir alhora, per la força del símbol, un sentit universal que superés partits i ideologies. La superació de l'odi, en què s'havia basat la política repressiva del franquisme, només podia ser possible amb el perdó col·lectiu i incondicional:

La freda paraula
sentim sense por,
car en l'esperança
salvem l'últim cor
nu de cada cosa,

de l'home, del pou
 on arrela l'odi,
 tot l'immens dolor
 del vell mal que neguen
 aigües de perdó.

(LII: 19-28)

L'esperança i els joves

Però aquest és un llibre obert a l'esperança, a l'esperança de la gent honesta i de la joventut

Són paraules del pròleg a la primera edició de l'obra, la de 1960, per tant. Segons testimonia Joan Triadú a *Literatura catalana i el poble*,¹¹ durant la lectura pública que el mateix Espriu va fer de *La pell de brau* «ens deia explícitament que havia llegit *La espera y la esperanza*, de Laín Entralgo, i que generosament s'ha lliurat a una resposta, o almenys a una correspondència». Efectivament, el 1957, just l'any que Espriu començà a escriure *La pell de brau*, Laín publicava a l'editorial Revista de Occidente l'esmentat assaig on examinava les bases antropològiques, filosòfiques i teològiques de l'esperança al llarg de la història de la humanitat fins als temps contemporanis.

En el capítol sobre la poesia espanyola, «La esperanza en la poesía española actual», conclou que «*la angustia –más metafísica a veces, más psicológica otras– ha herido el alma de los poetas españoles. Nuestros líricos han sido fieles a su tiempo y a su tierra. Pero nunca esa angustia ha sido desesperanza absoluta: el poeta español no ha dejado de cantar dentro del horizonte del “ser siempre”, hasta cuando ha pretendido negárselo a sí mismo*».¹² A mode de postilla, en el darrer peu de pàgina del capítol, que serà ampliat en la segona edició, el 1958, fins a prendre cos de «Nota adicional», Laín s'hi planteja una pregunta que és a la que intenta donar resposta Espriu en *La pell de brau*: «*A la limitación nominal antes anotada debo añadir expresamente otra de orden idiomático. Me he atrevido, como es obvio, sólo a los poetas que escriben en castellano y a una parte de ellos. ¿Se obtendría el mismo resultado estudiando la obra de los que escriben en catalán y en gallego? Sospecho que sí*».¹³

La postilla de Laín és segur que venia inspirada per dos esdeveniments d'ordre cultural que van gaudir d'un predicament important entre l'elit intel·lectual espanyola durant la dècada dels cinquanta: el primer fou l'edició que havia fet D. Ridruejo del *Epistolario entre Miguel de Unamuno y Juan Maragall y escritos complementarios*,¹⁴ que el posà en contacte amb el pensament maragallià. Al llarg de l'epistolari, i també en l'antologia d'articles de l'apèndix, Maragall vincula l'esperança al caràcter català per fer-lo funcionar de factor antropològic que legitimés la política regeneracionista. Així, Maragall havia escrit a Unamuno: «*He aquí todo el secreto. Este es también el secreto de la fuerza actual de Cataluña: Es un pueblo que espera. Tiene todos los defectos y todos los excesos que V. dice y mucho más; pero espera, y esta es toda su fuerza. Y esta fuerza, la esperanza –podemos decirlo sin falsa humildad y sin falso orgullo– se la hemos dado –o despertado, mejor– nosotros, los poetas, cada cual en su medida [...]. Este fuego nuestro es el que quisiéramos comunicar a todos los pueblos españoles, no para esto ni para aquello, sino por el fuego vivo en sí, y eso iría a donde debiera ir, que siendo por camino de entusiasmo vivo, siempre sería a un fin de bien. [...] ¡Qué potencia sería! ¡Qué cambio en España!*».¹⁵ En aquest context, Maragall atorga al poeta una funció activa i decisiva, que Espriu assumeix de nou com a pròpia: «*Si cada cual pudiera sentir y decir así su particularismo de pueblo, única cosa viva en el fondo del abstracto sentimiento de las mayores patrias, también la poesía sería la mejor política. Y esto acabará por ser así: he aquí el horizonte de nuestra esperanza. Allí nos encontraremos todos, mi buen amigo*».¹⁶

El segon factor havia de ser els congressos de poesia de Segòvia, Santiago de Compostela i Salamanca (1952-1954, especialment, el primer)¹⁷ que el posà en contacte amb la poesia catalana i, sobretot, amb l'obra poètica i humanista de C. Riba, que poc després va veure traduïdes al castellà les *Elegies de Bierville*, *Salvatge cor* i una selecció antològica de la seva obra, *Obra poética. Antología*,¹⁸ que sortí amb un manifest d'adhesió signat per un centenar d'intel·lectuals espanyols, entre els quals, s'hi comptava el mateix P. Laín. Segons això, és molt probable que Laín tingués especialment present l'obra de Riba, el qual, per exemple, en el «Prefaci a la segona edició» les *Elegies de Bierville*,¹⁹ també reproduït en les traduccions ja citades, havia escrit: «la Poesia, cal cercar-la on se sap que és, havia jo mateix escrit anteriorment: espera, com la veritat, a la qual és unida; com la font més amagada i més pura, cap a la qual obre camí la set; com Amor,

al qual hom s'acosta estimant; com Déu, que s'estima en qui aprèn d'estimar-se. I per exercici, ascèticament –els dos mots es valen– vaig fer l'esforç cap a trobar la Poesia –cap a trobar la inefable coneixença concreta, singular, íntima, de mi mateix: en un donat moment del temps, en un donat lloc de la terra i sobretot una fe i una esperança donades». ²⁰ Espriu, doncs, planteja *La pell de brau* com una resposta afirmativa a la pregunta llançada en l'aire a *La espera y la esperanza*, una maniobra dialògica amb què situa la pròpia obra en sintonia amb el que Laín entenia que era l'essència comuna de la poesia castellana tant com de la catalana, que aquest darrer coneixia a través de Maragall i de Riba, als quals Espriu rellevà *de facto* a partir de llavors en el títol de poeta nacional de Catalunya, que havia quedat buit el 1959 a causa de la mort de Carles Riba, a qui dedicaria el llibre: «Com a modest homenatge a la memòria de Carles Riba i perquè pugui potser ajudar algú, a Sepharad».

L'esperança de què parlava Espriu, però, emanava, de fet, de la nova generació de joves ciutadans que, als anys cinquanta, inicia el camí de la resistència frontal al règim. Cal tenir present que entre les mesures franquistes per inculcar als ciutadans una determinada cultura política que permetés als vencedors continuar en el poder, es va tenir una cura especial a les dedicades als joves a través de l'ensenyament o del Fronte de Juventudes, creat el 1940 com a organisme de «*formación y encuadramiento de las fuerzas juveniles de Espanya*»²¹ en els ideals joseantonians i que, a imitació dels models totalitaris, pretenia adoctrinar, mobilitzat i integrar els joves per edats i gèneres. Per controlar els estudiants universitaris, el SEU esdevingué pel decret del 23 de setembre de 1939 l'únic sindicat d'estudiants universitaris, que fou d'afiliació obligatòria arran de la llei d'Ordenació Universitària de 1943. Tot i aquest sistema de control, a mitjans dels anys cinquanta molts dels joves que es polititzaven ho feien absorbits pels grups clandestins i no pas per l'aparell de propaganda de la dictadura, de manera que començà a despuntar un moviment estudiantil i també obrer entre les generacions nascudes durant la guerra o poc després, possible en part perquè ni patien el terror paralitzant derivat de la derrota militar ni duïen a sobre la càrrega de les tradicions sindicals i partidistes dels

L'esperança de què parlava Espriu emanava de la nova generació que, als anys cinquanta, inicia el camí de la resistència frontal al règim.

seus pares. Era, doncs, la primera generació que podia trencar el silenci i la passivitat i fer néixer una oposició ferma contra el règim. La tensió va derivar primer en la mobilització universitària del febrer de 1956, una de les manifestacions més notòries fins llavors contra el règim, que tingué prou força com per crear un principi de crisi interna en el govern i un any més tard, al gener-febrer de 1957, en les manifestacions universitàries de caràcter democràtic a Barcelona que coincidiren amb la segona vaga de tramvies i culminaren amb la Primera Assemblea Lliure d'Estudiants de

La pell de brau vol ser un memorial de la guerra i de la postguerra per als joves que no la van viure.

la Universitat de Barcelona, interrompuda per la repressió policial. En aquest cas, un grup d'un centenar d'intel·lectuals, entre ells, Pedro Laín, Ramón Menéndez Pidal, Gregoria Marañón, Azorín, Pérez de Alanya, Cela, Carles Riba, Jordi Rubió, Joan Oliver i el mateix Salvador Espriu van signar una carta de protesta, la més massiva fins de la postguerra ençà, al ministre d'Educació, Torcuato Fernández Miranda, on es demanava l'aixecament de les sancions i una major atenció a les demandes estudiantils.²²

Només uns dits joves, si encara són nets,
guariran les plagues de l'estesa pell.

(XLI: 44-45)

En el context de finals dels cinquanta, doncs, els joves representen la força renovadora del país, precisament perquè són la primera generació sense memòria personal del conflicte bèl·lic; per això la *La pell de brau* se'l brinda com un memorial de la guerra i de la postguerra, un testimoni escrit de l'herència del passat.

El clos engany pronominal: de la poesia civil a la lírica

Com s'ha vist fins ara, els principals objectius de l'obra són denunciar-hi les bases sobre les quals se sustenta el règim franquista (l'imperialisme, el cabdillisme del dictador, la política de repressió o la censura); deixar testimoni de la dura realitat quotidiana de bona part de societat espanyola durant els anys de la postguerra (la fam, la misèria, l'escassetat de recursos energètics o la mendicitat) o investir contra el funcionament del sec-

tor literari: des del teixit de premis, que al llarg d'aquesta dècada esdevenen els veritables motors sancionadors de models i les quasi úniques plataformes de difusió pública de la literatura catalana, fins a aquells grups d'intel·lectuals que, després de la guerra, havien redistribuït a favor seu els jocs de forces tot situant-se al centre de la cultura oficial o pública i controlant-ne els òrgans de difusió, com era el cas de Josep Pla. Això és el que ens permet veure-la com una poesia d'intenció civil. Però Espriu és un escriptor, sobretot, líric, i aquesta no n'és, tampoc, una excepció:

Camina amb lent batec el cor
del temps i ens va portant endins
del clos engany pronominal.
Nosaltres som algun cop tu,
potser mai ell i sempre jo,
quan em fan dir sense repòs
el primer mot de la presó.

(XI: 1-7)

La pell de brau, doncs, suposa l'assumpció d'una veu col·lectiva en sintonia amb els recursos propis de la poesia compromesa, que s'havia anat consolidant en el sistema poètic espanyol d'ençà de principis dels anys cinquanta per bé que fins a mitjans de la dècada no s'infiltrà amb força en el panorama poètic català. Martínez-Gil ha puntualitzat en aquest sentit que «Espriu era conscient que la veu col·lectiva podia ser un «clos engany pronominal» segons el qual “Nosaltres som algun cop tu, / potser mai ell i sempre jo”. El dubte, fixem-nos-hi, no és pas sobre el “jo”, que funciona, en paraules de Rosa M. Delor, com a autèntica consciència lingüísticofuncional, sinó sobre com anar d'aquest “jo” descartià fins a un “nosaltres” extern». ²³ Efectivament, el *clos engany pronominal*, encara que pot ser entès en un sentit epistemològic, alludeix aquí amb certa ironia a un de tants termes tòpics creats i difosos per la historiografia literària: el-pas-del-jo-al-nosaltres, que és el sintagma quasi lexicalitzat amb què s'ha volgut resumir amb voluntat pedagògica el relleu de l'hegemonia de la po-

El poemari suposa l'assumpció d'una veu col·lectiva en sintonia amb els recursos propis de la poesia compromesa.

esia postsymbolista per la compromesa. Espriu podia veure enganyós aquest joc pronominal per dos factors, un d'intern a la pròpia concepció poètica, l'altre d'ineherent als usos de bona part de la poesia més o menys etiquetable com a compromesa. En el primer cas, Espriu mai no s'havia plantejat de prescindir de la dimensió lírica (el *jo*) per molt que des d'*El caminant i el mur* anés incorporant una reflexió col·lectiva; en el segon, el to que prenien alguns dels principals patrons de la poesia compromesa (especialment d'aquella que tenia una orientació marxista o de classe), el qual irradiava dosis elevades d'un dogmatisme ideològic, que Espriu sempre havia rebutjat: «entiendo que cabe que el poeta se comprometa como poeta o como simple ciudadano. Pero por desgracia hay mucho partidismo y mucha obcecación». ²⁴

El llibre es refugiarà, també, en la reflexió íntima de l'home que pateix en solitud les conseqüències d'un temps marcat per la fractura i la desorientació.

Com ell mateix deia en els versos anteriors, l'únic que no és enganyós és el *jo*. La reflexió esbossada fins ara, no s'oblidi, era entorn del *nosaltres*, on l'engany és, per tant, epistemològicament inevitable. Així, doncs, *La pell de brau* es refugiarà, també, en l'especulació transcendental i la reflexió íntima de l'ésser humà que pateix en solitud les conseqüències del seu propi temps, d'un temps marcat per la fractura i la desorientació en què viu l'home contemporani: la fractura de l'epistemològica provocada per les filosofies del segle xx; la fractura entre transcendència i realitat per l'avenç científic; i la fractura social, ètica, cultural i política d'un temps marcat per les grans guerres i pel feixisme. A més d'aquell enganyós protagonista col·lectiu, també a *La pell de brau* s'hi deixa sentir la veu profunda d'un home sol i cec, d'un *jo* ver i fonamental, que transita a les palpentes per un món que no pot entendre i topa, a cada pas, amb els murs insalvables d'un Déu temible i sotjador:

No convé que diguem el nom
del qui ens pensa enllà de la nostra por.
Si topem a les palpentes
amb aquest estrany cec
i ens sentim sempre mirats
pel blanc esguard del cec,

on sinó en el buit i en el no-res fonamentarem la nostra vida?

(XVIII: 1-8)

NOTES

- 1 L'entrevista és reproduïda íntegrament a Salvador ESPRIU, *Obres Completes / Edició Crítica: Enquestes i Entrevistes, I*, edició a cura de Francesc Reina. Barcelona: Edicions 62 / Centre de Documentació i Estudis Salvador Espriu, 1995, p. 15.
- 2 Així, per exemple dirà al poema XX: 18-19: «Que l'oli, la farina, el dolor i el treball / guareixin Sepharad, rei captaire, el malalt».
- 3 José ORTEGA Y GASSET, *La España invertebrada* (1921) dins: *Obras completas, III*. Madrid: Revista de Occidente, 1947, p. 61.
- 4 La primera edició de *Notícia de Catalunya* fou publicada, de manera semiclandestina, per l'editorial Àncora el 1954. El 1960, se'n féu una segona edició revisada i ampliada, on incorpora, entre altres, la seva visió del debat entre la intel·lectualitat catalana i castellana. Cf. el capítol «L'actitud hispànica», dins: *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Àncora, 1960, p. 140-168.
- 5 Cf. P. PRESTON, *Franco, "Caudillo de España"*. Barcelona: Grijalbo, 1994. I *Las tres españas del 36*. Barcelona: Plaza & Janés, 1998. Sobre el capdillisme, cf. Lluís DUCH, «El capdillisme hispànic» dins: *Armes espirituals i materials: Política*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 194-211.
- 6 Albert CARRERAS et al., *Estadísticas históricas de España, III*. Bilbao: Fundación BBVA, 2005², p. 1267.
- 7 Cf. Salvador ESPRIU, *Obres Completes / Edició crítica, 11: Primera història d'Esther*, edició i notes a cura de Sebastià Bonet. Barcelona: Edicions 62 / Centre de Documentació i Estudi Salvador Espriu, 1995, p. 16-17.
- 8 Josep M. Castellet reconstrueix els detalls de la infausta conversa entre Espriu i Pla a *Els escenaris de la memòria*. Barcelona: Edicions 62, p. 90-92.
- 9 Per a una interpretació d'aquesta microserie, cf. les notes interpretatives del poemes XVIII-XX a cura d'Olívia Gassol dins: Salvador ESPRIU, *Obres completes / Edició crítica, 12: El caminant i el mur, Final del laberint, La pell de brau*, edició d'Olívia Gassol, notes de Rosa Delor i Olívia Gassol. Barcelona: Edicions 62 / Centre de Documentació i Estudi Salvador Espriu, 2008, p. 309-326.
- 10 *Per la reconciliació nacional, per una solidaritat catalana. Tesis polítiques aprovades pel I Congrés del Partit Socialista Unificat de Catalunya celebrat a primers d'octubre de 1956*, [s.l.] Edicions Treball, 1956, p. 14-15.
- 11 Joan TRIADÚ, *Literatura catalana i el poble*. Barcelona: Selecta, 1961, p. 115.
- 12 Pedro LAÍN, *La espera y la esperanza. Historia y teoría del esperar humano*. Madrid: Revista de Occidente, 1957, p. 466.
- 13 Pedro LAÍN, *La espera y la esperanza. Historia y teoría del esperar humano*. Madrid: Revista de Occidente, 1957, p. 445, n. 7.
- 14 Dionisio RIDRUEJO, *Epistolario entre Miguel de Unamuno y Juan Maragall y escritos complementarios*. Barcelona: Edimar, 1951.

La pell de brau, de Salvador Espriu. Una síntesi

- 15** Carta del 23 de maig de 1907 dins: Dionisio RIDRUEJO, *Epistolario entre Miguel de Unamuno y Juan Maragall*, op. cit., p. 72-74; cf., també, l'article «Visca Espanya!» aparegut a *La Publicitat* el 5 de maig de 1908 i reproduït en apèndix (p. 200-202).
- 16** Carta del 10 d'abril de 1908 dins: Dionisio RIDRUEJO, *Epistolario entre Miguel de Unamuno y Juan Maragall*, op. cit., p. 85.
- 17** Sobre els congressos de poesia que es van celebrar a Segòvia, Santiago de Compostela i Salamanca, cf. el detallat estudi de Jordi AMAT, *Las voces del diálogo*. Barcelona: Península, 2007.
- 18** Carles RIBA, *Elegies de Bierville*, ed. bilingüe, trad. d'A. Costafreda. Madrid: Rialp, 1953; *Salvatge cor*, ed. bilingüe, trad. de R. Santos Torroella. Salamanca: Universitat de Salamanca, 1953, i *Obra poètica. Antologia*, ed. bilingüe, trad. d'A. Costafreda, R. Santos Torroella i P. Crusat. Madrid: Ínsula, 1956.
- 19** Carles RIBA, *Elegies de Bierville*. Santiago de Xile: El Pi de les Tres Branques, 1949.
- 20** Carles RIBA, *Obres completes I. Poesia*, Barcelona, Edicions 62 (Clàssics Catalans del Segle XX), p. 213.
- 21** Juan SÁEZ, *El frente de juventudes. Política de juventud en la España de la postguerra, 1937-1960*. Madrid: Siglo XXI, 1988, p. 153.
- 22** Sobre el tema dels moviments estudiantils antifranquistes a la Universitat de Barcelona, cf. J. M. COLOMER, *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*. Barcelona: Curial, 1978, esp. p. 121-136.
- 23** Víctor MARTÍNEZ-GIL, «*El meu poble i jo: construcció literària i representativitat col·lectiva en Salvador Espriu*» dins: *Les literatures catalana i francesa: Postguerra i engagement*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 255-256.
- 24** Es tracta de les declaracions fetes en el decurs de l'entrevista de Joaquín Galán per a *La Estafeta Literaria* el setembre de 1976, que són reproduïdes també dins: Salvador ESPRIU, *Obres Completes / Edició Crítica: Enquestes i Entrevistes, II*, edició a cura de Francesc Reina. Barcelona: Edicions 62 / Centre de Documentació i Estudis Salvador Espriu, 1995, p. 37-38.